

תיאטרון

מאיה בז'רנו

"מדיאה" מאת אוריפידיס

תיאטרון אנסמבל 'כאן'; עיבוד ובימוי: שלמה פלסנר; תרגום: אהרן שבתאי; טקסטים נוספים: עידו בורנשטיין; מדיאה: אודליה סגל; יאסון: ניסו כאביה; מוסיקה: קובי ויטמן; וידיאו: איריס מועלם ונמרוד צין

"טרגדיה היא חיקוי של פעולה רצינית, שלמה... חיקוי באופן דרמטי ולא באופן סיפורי אשר דרך חמלה וחרדה מבצע את הקתרזיס של ריגושים כאלה, בלשון בעלת מקצב, הרמוניה וניגון..." ועל הדמויות בטרגדיה מוסיף אריסטו: "חשוב ביותר הוא שתהיינה מתאימות ויהיה להן אופי, אם כפי שנאמר, דיבורן או פעולתן יגלו איזה שהוא רצון... ויהיה זה (אופי) מתאים לטרגדיה. וגם אישה יכולה להיות מתאימה וגם עבד..."

כך כתב אריסטו בספרו פואטיקה מן המאה ה-4 לפני הספירה. וכזה הוא המקור של אוריפידיס, המחזאי היווני הגדול שנולד בשנת 485 לפני הספירה: הסיפור המיתולוגי על מדיאה, נסיכה ברברית מקולכיס שמסייעת לאהובה, הגיבור היווני יאסון לגנוב את גיזת הזהב מידי אביה, המלך איאטס, כדי להביאה לפליאס. ולאחר מעשי רצח וזוועה שמבצעת מדיאה בכוחות הכישוף שלה, הם מצליחים להימלט ולהגיע לקורינתוס. שם הם חיים עשר שנים ונולדים להם שני ילדים ממש חיי משפחה רגילים ויפים. (אגב עניין המשפחה הנורמטיבית יופיע במחזה שלפנינו בקטעים שעיבדו והכניסו הבמאי ועידו בורנשטיין בשפה עברית מדוברת של זוג בורגני בן זמננו ומהם אצטט בהמשך).

בתקופת שהותם בקורינתוס, מתפרסמת מדיאה כאישה חכמה וחזקה ונעשית אהודה, בעוד יאסון מאבד מעט מן הפופולריות שלו.

המחזה מתחיל מיד לאחר שיאסון נוטש את מדיאה וילדיהם לטובת הנסיכה גלאוקה, בתו של מלך קראון. תירוצו של יאסון למדיאה הוא כי עשה זאת כדי לשפר את מעמדו שנחלש ומבטיח לה ולילדיהם חיים טובים יותר - ובכך הוא מבטא את דרך חשיבתו הגברית, השאפתנית והמניפולטיבית.

אבל מדיאה - תחת איום של גירוש וגלות מטעמו של המלך קראון, איננה אישה רגילה וכלל לא מתכוונת להיענות למוסכמות החברה והזמן, קרי ציות והסתגלות לנסיבות וכניעה לבעל. ובלשונה, בסצנה 3:

בין הבריות שיש בהן חיים ושכל/ אין עוד יצור אומלל כמונו הנשים. נתחיל בכך שיש לקנות חתן/ בהון. אישה צריכה לרכוש אדון/ לגוף שלה, מה שמשפיל יותר./ וזו אף בעיה קשה, כיצד לבחור/ אותו היטב. כי יש קלון בגירושין... אומרים שיש לנו חיים בטוחים בבית/ שעה שהם בקרב. זו שטות, הייתי ניצבת עם מגן גם בשלושה קרבות/ כדי להיפטר מן הלידה.

מדיאה היא אישה מורדת ובלתי מתפשרת, פמיניסטית שמגדירה באופן

חריף ושנון את מעמדה ואת מעמדן של הנשים בתקופתה. אירוני ואף מדהים הוא שכמה מן הדברים רלוונטיים גם בימינו. המונולוג הזה הוא מן המונולוגים המרכזיים במחזה שעיבדו הבמאי שלמה פלסנר והמחזאי עידו בורנשטיין, מתוך 14 סצנות המפגש שבין מדיאה ויאסון. ובכלל כולי פליאה על הבחירה האמיצה והנועזת שלהם 'לנקות' את המחזה מדמויות המשנה ומהמקהלה ולהשאיר רק את שלוש הסצנות של מדיאה ויאסון, מה שמעניק לשניים מעמד שווה, כמו שמציינת במאמרה רקפת לבקוביץ.

במשך כל המחזה עומדים שניהם - מדיאה - אישה בשלה וזקופה, לכושה גלימה ארוכה פתוחה מלפנים, המגלה את רגליה החשופות, ובמרחק כשני מטרים ממנה יאסון, לכוש בחליפה צהובה. הם עומדים כשפניהם אל הקהל ומדברים. כל אחד טוען את טענותיו כמו בבית משפט אל ערכאה בלתי נראית. (ההעמדה הזאת הזכירה לי את הסרט הנודע "קרמר נגד קרמר" משנות השבעים).

לדוגמה: קטע הפתיחה, שבמקור אומרת אותו המינקת, מבוצע על ידי מדיאה ויאסון יחד ובו הם מגוללים את השתלשלות האירועים ואף יותר מזה - מה שיכול היה לא להתרחש, ובכך למנוע את האסון הנורא שבא:

הלוואי שארגו לא היתה דואה מבין/ הסימפלגדים הקודרים לקולכיס שבמורדות פליון לא היה נכרת כלל/ האורן, ולא היו משוטים בידי הגיבורים אשר ביקשו בשביל פליאס/ אותה גיזת זהב, כך לא היתה/ מדיאה מפליגה אל חומות יולקוס/ כשלבנה מוכה תשוקה ליאסון/ היא לא היתה גם מפתה את בנות פליאס/ לקטול את אביהן, ולא היתה/ עוקרת/ לקורינתוס עם בעלה וילדיה/... זוהי בעצם ישועה גדולה/ כשאישה אינה חולקת על הבעל./ אבל כעת יש רק שנאה, לבה פצוע./ יאסון בגד בה ובילדיו כשנשא לו לאישה את בת המלך.

(ארגו הוא שם האונייה שבה הפליג יאסון לקולכיס בחיפושיו אחר גיזת הזהב; הסימפלגדים הם הסלעים המסוכנים במצרי הים בבוספורוס).

ומיד תשובתו של יאסון:

לא רק היום, מזמן למדתי/ עד כמה הנוקשות תכונה גרועה. אָת לדוגמא, יכולת במאמץ קטן/ של ציינתנות לחיות בעיר ובביתך/ אבל פטפטת, ולכן מְגלים אותך./

ומדיאה: טינופת. אין לי הגדרה טובה יותר/ כשאני חושבת על בוגדנותך./ באַת אלי, אתה, אויבי, באַת אלי?

שפלות... אֶתחיל מבראשית. אותך אני הַצְלֵתִי/ את העובדה הזאת יודעים כל היוונים./ הַרְגֵתִי וְהַצְלֵתִי אז אֶת נפשך/ אני עצמי בגדתי באבי/ ובביתי, ובתשוקה תמימה יצאתי/ איתך ליולקוס שליד פליון./ וגם רצחתי את פליאס.../ ובכן אתה, חלאה... לאן אלך כעת?...

אלו הם חלקים מצוטטים מתוך הדו שיח הסוער שבין מדיאה ליאסון והתרגום הבהיר הקולח כל כך והריתמי של המשורר והמתרגם אהרן שבתאי מייתר כל הסבר וצורך בפרשנות; אנחנו בלב הקלחת של מריבה קשה בין גבר שאפתן לאישה נבגדת, גאה, בעלת סגולות כישוף, שבעברה כמה מעשים מצמררים, קשים ואלים. זה אכן מצטרף לדבריו של אריסטו בפואטיקה ביחס לדמויות המשתתפות בטרגדיה - מצד אחד ממוצעות, אנושיות, ומבחינה אחרת - ייחודיות ובלתי שכיחות, שהאופי הבלתי מתפשר שלהן והבחירה באופציה קיצונית והרסנית ללכת בה מאפשרות ומכוננות את הטרגדיה. המתניות והפשרה זרות לאופיה ולאישיותה של הדמות הטרגית בדרמה. זאת נראה גם בהמשך.

בסצנה 4 מדברת מדיאה על תוכנית הנקם שלה ביאסון. כאן היא



מדיאה, אנסמבל 'כאן', צילום: נילי ממן

סצנה 6

יאסון: הזמנת אותי, ובאתי. אם כי את שונאת/ אותי, אני אקשיב, אמרי אפוא/ אישה, מה את רוצה כעת ממני.

מדיאה: יאסון, רציתי שתסלח לי על דברי/ אתה לא תיפגע מכעסי, הרי/ ידענו ניסיונות רבים של אהבה/ שוחחתי עם עצמי בינתיים ואמרתי/ בגערה טיפשה. את משתגעת/, ...אתה צודק, ובתבונה החלטת/ לשאת אישה שנייה ... היה עלי לקחת חלק בתוכנית/ גם לסייע ולגשת למיטה/ ולפנק את כלתך בלב שמח.

זו דוגמה מאלפת לתנועה ההפכפכת שבין הניגודים, האנטיטיות במחזה, בין תבונה ומתינות לבין יצר ורגש, בין טבע לחוק, בין אינטרס מחושב ואירוני למוסר בין גבר לאישה.

ברקע האחורי בקיר שממול תלוי מסך וידאו עגול ענק שיצר איריס מועלם ונמרוד צין, שעליו מוקרנות צורות מופשטות נעות. בעיני זה מעגל המיתוס של תנועת החזרה הנצחית, אלמנט נוסף, לא אנושי, חיצוני, שמציג באופן קליידוסקופי, כך מציינים בתוכנית, חלקי איברים מצולמים של הדמויות. אפשר לדמות זאת לשמש ענקית מושחרת, ללבנה במלואה, משהו מסתורי מרשים.

לסיום כמה מילים על אנסמבל 'כאן': הוא הוקם בשנת 2009 לאחר עשר שנות יצירה משותפת של הבמאי שלמה פלסנר והדרמטורג והמחזאי עידו בורנשטיין.

הקבוצה העלתה מעל עשר הפקות מקור, ביניהן "רעב" זוכת פרס התיאטרון כהצגת פרינג' לשנת 2004 ועוד הצגות שזכו להצלחה גם בחו"ל, ובהן "זריחה" לצד קלאסיקות כמו "נשות טרויה" של אוריפידס, ועוד הפקה חשובה - "פרויקט סקס" שבוחן את הגוף הישראלי ונקודות השקה בין מין ואינטימיות בצבא.

למעשה אנו עדים לאנסמבל מוכשר ביותר, מדהים באמת ומרתק באתגרים האמיצים שהוא נוטל על עצמו בהצלחה. עבורי זו היתה חוויית תיאטרון מרגשת.

מתגלה כאישה מתוחכמת, מחושבת, ומתחבלת - רחוקה מדרמות פרועה ומתפרצת ללא רסן, תכונה בלתי נשית, אולי, יאמרו. אבל זהו שיא המחזה וממנו מתפתח הכל לאסון. וחשוב יותר - המחזאי מכניס כאן שני סוגי זמן דרמטי עוקבים, ומעצים את ממד המתח וההנאה של הצופים. הראשון הוא זמן תנאי-עתידי עתיד-תנאי; הזמן השני: הווה סמוך לקודם. הקהל לוקח חלק במזימתה של מדיאה ורגשי חמלה וזעזוע עולים בו ביחס ליאסון והילדים. עם זאת, הוא חש ביקורת על קוצר ראייתו של יאסון, שלא הבחין ולא חש בזיוף שבדברי הפיוס של מדיאה, בדברי ההגזמה שלה, כי היטיבה להשמיע ליאסון מה שרצה לשמוע והולכה אותו שולל לאבדון.

מדיאה: אשלח אחד מעבדי ליאסון/ אבקש לראות אותו שנית./ כשיבוא אפנה אליו במתיקות/, אומר שהשתכנעתי, ורצויים לי נישואיו עם בית המלך תוך בגידה בי.

זהו מונולוג ארוך ומפורט. עם סימוני, נכנס לפתע קטע לא צפוי, לא שייך לחלוטין, כמו חלה איוו פלישה לשונית זרה מוזרה, ואולי טעות? הלשון הקלאסית הזורמת מתחלפת לפתע בעברית צורמת ובוטה של בני זוג מודרניים, השרויים באיוו שיחת ויכוח - יאסון ומדיאה

הופכים באחת לגבר ואישה, היא והוא, בורגנים שכיחים מאוד, שמטופלים בילדים ובחלוקת מטלות של בית וחיי יום יום. הם ממשיכים לעמוד כפי שעמדו קודם, ללא שינוי בשום פריט. רק השפה משתנה. למשל, לטעימה, סצנה מקלחת/ שירותים (המילים הללו כבר זרות ואינן שייכות למציאות הטרגדיה הקלאסית):

היא: מטח מים מפל מים חמים הגענו הביתה, קיבלו שעה מסך אכלו פירות, טיגנתי שניצלים, מג'דרה, היתה ארוחה סבבה...

הוא: קקי, יש עונג גדול מזה? (הוא יושב כמו על אסלה) לחרבן ולהסתכל עליה מתקלחת ... אני קובע לנו סוף שבוע ...נתקע אותם אצל אמא שלה וניסע, נזדיין נראה פרק, נאכל נזדיין, עד סוף העונה.

היא: לסבן להקציף לעסות, אם נדבי רוצה שניצלים דקים אני אדפוק ואטגן, על הבוקר יש לי פרנצטיה... איך הוא יקום? איך הוא ייקח את הילדים? יאללה לסגור את המים.

הוא: לישון.

אולי זו הברקה של הבמאי והמעבד - לרגע חשתי דחייה וצרימה, כאילו נסדק משהו בדמויות הגדולות הקדמוניות - מדיאה ויאסון. אבל במחשבה נוספת, זו פעולה מטלטלת, אגרוף בבטן - מהו האדם? מיהו האישה הזאת מדיאה ומיהו בעלה? דבר לא השתנה עקרונית במאבק המגדרי. מאבק הכוחות העיקש במשפחה, סבלם של הילדים. ואוריפידס, וכמוהו איסכילוס וסופוקלס, ידעו והראו כל מה שאנחנו יודעים על זוגיות ומשפחה. מאבק הנשים על מעמדן נמשך עד ימינו, לאחר שמסירים את נסיבות המיתוס והעלילה ודמויות משנה. עד הסוף נשארות הדמויות לעמוד מול הקהל - מדברות ומדברות. המשחק של אודליה סגל ושל ניסו כאביה מהפנט, וירטואוזי, נפלא שיש כאלה שחקנים; כוחה הגדול של השפה הזאת מצליח לסחוף ולרגש אותנו גם היום, ללא שום אמצעי עזר ויזואליים או אחרים מלבד המוסיקה והדיבור.

מיד לאחר הקטע הזה ממשיך הדיאלוג בין יאסון למדיאה, בסצנה שבעיני היא אחד השיאים הגדולים ואשר בה נחשפים עורונו וקוצר הבנתו המוחלט של יאסון, שנובעים מאנוכיות אטומה, מחוסר רגישות טרגית.